

UFUK GÜLSOY

Cizyeden Vatandaşlığa

Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri

İçindekiler

ÖNSÖZ	9
KISALTMALAR	13
GİRİŞ	15
İslam Hukukunda Gayrimüslimler ve Askerlik	15
İlk Dönem Uygulamaları	16
İslam Devletlerindeki Uygulamalar.....	18
Klasik Dönem Osmanlı Uygulamaları	19

I. BÖLÜM

MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI GAYRİMÜSLİMLERİNİN ASKERLİK MESELESİ

Osmanlı Donanmasında Hıristiyan Bahriyeliler	35
Ermenileri Kara Birliklerinde Değerlendirme Önerisi.....	39
Tanzimat Fermanı'nda Askerlik	41
Donanmadaki Hıristiyanların Durumu	45
Hıristiyan Bahriyelilere Papaz Tâyini	48
Hıristiyanların Karada İstihdamlarına Dair Gelişmeler ...	51
Donanmaya Yeni Hıristiyan Asker Celpleri	53
Zorunlu Askerliğe Direniş: 1851 Olayları	56
Bâbıâli'nin Yeni Önlemleri	58
Cizyenin Kaldırılışı ve Sonrası	59
Gayrimüslimlerin Orduda İstihdam Sorunu	66

II. BÖLÜM

OSMANLI GAYRİMÜSLİMLERİNİN ASKERLİKTEN MUAFİYETİ: BEDEL-İ ASKERİ

Bedel-i Askerî'nin Kabulü	81
---------------------------------	----

Bedel-i Askerî Vergisinin Özellikleri	85
Bedel-i Askerî Gelirleri ve Bir Değerlendirme	95

III . BÖLÜM

1856'DAN 1919'A OSMANLI GAYRİMÜSLİMLERİNİN ASKERLİKLERİYLE İLGİLİ GELİŞMELER

1856-1909 Dönemi: Ahmed Cevdet Paşa'nın Görüşleri	111
Sadrazam Âli Paşa'nın Düşünceleri	116
Yeni Osmanlılar'ın Fikirleri	118
Gayrimüslimlerin Askerî Mekteplere Kabulü	120
Meclis-i Mebusan'da Askerlik Tartışmaları	125
Gayrimüslim Gönüllü Askerler	128
Gayrimüslim Jandarmalar	135
1909-1919 Dönemi: Osmanlı Gayrimüslimlerine Askerlik Mecburiyeti Getirilmesi	138
Askeralma Kanununun Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler	151
Gayrimüslim Osmanlı Askerlerinin Sevk ve İstihdamları	158
Gayrimüslim Osmanlı Askerlerine Tanınan Dini Özgürlükler	164
Gayrimüslim Cemaatlerin Yeni Talepleri	168
Firar Olayları	170
Savaş Yıllarında Gayrimüslim Osmanlı Askerleri.....	172
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	193
BİBLİYOGRAFYA	237
İNDEKS	245

I. BÖLÜM

MODERNLEŞME DÖNEMİNDE OSMANLI GAYRİMÜSLİMLERİNİN ASKERLİK MESELESİ

OSMANLI DONANMASINDA HİRİSTİYAN BAHRİYELİLER

Hıristiyan Osmanlı tebaasının “muvazzaf asker” statüsüyle orduya alınmalarına dair ilk önemli gelişme 1835'te oldu: Bâbüâli, o tarihi kadar sadece Müslümanlardan sağlanan donanmanın asker ihtiyacının bir kısmının bundan böyle Hıristiyanlardan karşılanmasına karar vererek, çalışmaların başlatılmasını istedi. Bunun üzerine, kısa zamanda hazırlıklar tamamlanıp Hıristiyan bahriye askeri alınacak yerler tespit edildi. Ülkenin genişliği göz önüne getirildiğinde, belirlenen bu yerlerin oldukça dar bir alanı kapsadığı ve özellikle denize uzak iç bölgelerde toplandığı görülmüştü.¹ Hıristiyan halkın Osmanlı kara birliklerinde istihdam edilmeleri konusunda ise, o günlerde, herhangi bir teklif veya proje gündeme gelmedi.

Alınan karar gereği, 1835'te, Sivas'tan 219, Amasya'dan 84, Erzurum'dan 217, Hafik'ten 35, Divrik'ten 98, Tokat'tan 43, Zile'den 16, Van'dan 201, Ankara'dan 99 ve Nevşehir'den 86 kişi olmak üzere toplam 1098 Hıristiyan reaya askere alındı.² Burada dikkati çeken nokta, 1821-1829 yılları arasında ortaya çıkan Rum isya-

nının ülke içinde Rumlara karşı oluşturduğu güvensizlik havasının hâlâ etkisini sürdürdüğü ve bunun 1835'teki bahriye askeri tertibine de yansımış olduğu idi. Nitekim, asker alımı yapılan bölgelerin bilhassa Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı yerlerden seçilmesi bir tesadüf değildi.³ Ertesi yıl, yani 1836'da, Hıristiyan tebaadan bahriye askeri istenmedi.⁴ 1837'de ise, donanmanın hızla artan asker ihtiyacını giderebilmek amacıyla, Müslümanların yanı sıra, Hıristiyan halktan yine bahriye askeri alınması emredildi.⁵ Bu defa asker tahriri yapılacak yerler, 1835'teki gibi kıyıya uzak iç bölgeler değil, Trabzon, Canik ve Hüdavendigâr sancaklarına bağlı denize yakın kazalar ile haliç tabir edilen mahaller ve bunların civarında yer alan adalar idi. Üstelik bu bölgelerdeki nüfus ekseriyetini Rumlar teşkil ediyordu.⁶

1837 Haziranı başında yayınlanan bir hatt-ı hümayunla, donanmada bahriye askeri olarak istihdam edilecek reaya hakkında uygulanacak kurallar belirlendi. Bu kurallar asker adaylarının belirlenmesinden muayenelerine, görev sürelerinden ödeneklerine, muafiyetlerinden terhislerine kadar birçok konuyu kapsaması açısından oldukça önemliydi: Buna göre, 1837'de bahriye neferi olarak alınacak olan yaklaşık 1.500 Hıristiyan, muvazzaf asker olarak beş yıl boyunca donanmadaki gemilerde görevlendirilecekti. Reayaya, askerlikleri süresince, diğer muvazzaf bahriye erleri gibi maaş, mâhiye, tayinat ve elbise verilecek, terhis olana kadar ise cizye vergisi alınmayacaktı.⁷ Tersane-i Amire'ye geldikleri günden başlamak üzere, askerlikte beş yılını tamamlayanlar terhis edilip, yerlerine yenileri celp edilecek; askerlikleri sırasında rütbe almış olanlar ile ileride rütbeye nâil olmak isteyenler, dilerse tezkere bırakabilecekti. Diğer önemli bir ayrıntı da, beş sene hizmetten sonra terhis edilenlerin, gelecekte bir daha askere çağrılmayacak olmasıydı.⁸

Bahriye askeri olarak alınacak Hıristiyan reaya, öncelikle, 18 ila 25 yaşları arasında, denize alışkın ve kuvvetli Rum gençlerinden seçilecek; bu özelliklerde yeterince Rum genci bulunmadığı takdirde ise, açık, Ermeni (Gregoryan) ve Katoliklerden yazıla-

cak neferatla kapatılacaktı. İstenilen vasıflarda gençler toplandıktan sonra, bunlar, merkezden tayin edilen özel memurlar tarafından muayene edilerek İstanbul'a gönderileceklerdi. Asker adayları, İstanbul'da ikinci bir muayeneden sonra donanmaya kabul edilecek, bu arada, işe yaramaz olduğu belirlenenler olursa, bunlar geri gönderilerek yerlerine yenileri istenecekti.⁹

II. Mahmud'un (1808-1839) Hıristiyan tebaadan bahriye askeri alınmasını emreden 6-16 Haziran 1837 tarihli emri ilgili sancak ve kazalara ulaşır ulaşmaz çalışmalara başlandı.¹⁰ Gelen haberler, gayrimüslim halkın bahriye askeri yazılmak konusunda hiç de istekli olmadıklarını; uygulamanın, beklenenin aksine, Hıristiyanlar üzerinde genel bir hoşnutsuzluk ve paniğe yol açtığı şeklindeydi.¹¹ Bazı yerlerde halkın asker yazımından kurtulmak için dağlara veya adalara kaçtıkları bildiriliyordu. Mesela, Rodos ve Sakız adalarındaki Rumların çoğu, Osmanlı Devleti'nin kendilerinden de asker alacağı endişesiyle, kayıklara binerek civardaki küçük adalara firar ediyorlardı. Alınan önlemler sebebiyle henüz kaçmamış olanların ise, en küçük bir fırsatta diğerlerine katılacakları şüphesizdi.¹² Bu arada, bazı Hıristiyanlar, birtakım gerekçeleri sürerek, kazalarının paylarına düşen askerlerin tamamını vermeyeceklerini söylüyorlardı: Kapudağı ve Erdek halkı, yedi sekiz aydır veba yüzünden çektikleri sıkıntıları dile getirdikleri dilekçelerinde, kazalarından daha önce istenen 40 neferata sonradan 13 kişinin daha ilave edildiğini belirterek, bu talebi karşılamalarının mümkün olmadığını bildiriyorlardı. Dediklerine göre, yaşadıkları veba felaketi köylerinde büyük bir kıyımaya yol açmış, gençlerin çoğu bu yüzden ölmüş veya başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardı.¹³ Keza, donanmaya toplam 40 genç vermesi gereken Paşalimanı ve civar reayası da, aynı dertten muzdaripti: Halkın büyük kısmı hastalıktan kırılmış, sağlam kalabilenler emlak ve arazilerini bırakıp dağlara çekilmişti. Dağlardaki gençler, devletin asker topladığını duyunca köyelerine dönmekten vazgeçiyor, işlerin bitmesini bekliyorlardı. Ölümler ve firarlar nedeniyle kazalarında askerliğe elverişli yeterli sayıda gencin kalmadığını söyleyen Pa-

şalimanı ve Erdek Hıristiyanları, buna rağmen, hisselerine düşen 40 asker adayından yirmisini verdiklerini, onunun ise asker tahriri için bölgeye gelen görevlinin zoruyla alındığını hatırlatarak, geriye kalan on kişinin “hallerine merhameten” ya affedilmelerini ya da bunları, dağlardan geri döndükten sonra göndermelerine izin verilmesini istiyorlardı.¹⁴ İmroz reayası da, adalarının taşlık olması yüzünden erkeklerin geçinebilmek için Anadolu’da duvarcılık ve reçberlik yaptıklarını; ellerindeki gençlerin ise “çiftçi çoban makûleleri” olduklarını ileri sürüyor, donanma için istenilen 25 kişiden hiç olmazsa beşinin bağışlanmasını rica ediyorlardı.¹⁵ Donanma için alınacak Hıristiyan bahriye askeri sayısı, bazı kazaların paylarında yapılan tenzilat, af talepleri veya birçok yerde halkın asker yazımına direnişleri ve kaçışlar yüzünden sürekli değişiyor; devlet nezdinde moralleri bozacak derecede bir kargaşa ve hayal kırıklığı yaşıyordu. Söz gelişi, Midilli adasından istenen asker sayısında halkın talebi üzerine 75 kişilik bir indirim yapmak zorunda kalan Bâbîâli, bu rakamı başka kazaların verecekleri asker toplamına ekledi.¹⁶ Yapılan bu tür değişiklikler, doğal olarak, bir yerde memnuniyetle karşılanırken, diğer mahallerde ise huzursuzluk ve tepkilere yol açıyordu. Sorun sadece bunlarla da bitmiyordu. Asker olarak yazılanların bazıları ya toplanma merkezlerine gelmiyor, ya da yollarda bir fırsatını bulup firar ediyorlardı. Özellikle denize kıyısı olan yerlerden toplanan reayadan sevkiyat sırasında kaçanlar oldu. Mesela Paşalimanı’dan Tersane’ye gönderilen on kişiden biri yolda kaçmayı başardı. Bu gelişmeler üzerine hükümet, firarların donanmadaki Hıristiyanları da olumsuz etkileyeceğini düşünerek, gemilerdeki neferatın izinsiz olarak karaya çıkarılmalarını kesinlikle yasakladı. Ardından da, alınan yeni bir kararla, şu veya bu sebeple, o tarihe kadar toplanamayıp bakaya kalanların celbinden Hıristiyan halkı daha fazla ürkütmemek için vazgeçildi.¹⁷ Yüzyıllardır askerlik yükümlülüğünden uzak yaşamış olan Hıristiyan tebaadan, beş yıl sürecek aktif bahriye askerliğini bir anda kabullenmelerini beklemek zordu. Nitekim 1837’deki asker yazımı sırasında yaşanan sıkıntılar bu gerçeği gözler önüne serdi. Ancak,

bütün olumsuzluklara ve Hıristiyan reyanın “gönülsüzlüğüne” rağmen, 1837 yılında çoğunluğu Rum olmak üzere, toplam 1491 Hıristiyan Osmanlı reyası bahriye askeri olarak donanmaya alındı.¹⁸ Bunların 491'i Midilli, Paşalimanı, Bandırma, Gemlik, İmroz, Erdek, Kapudağı, Bozcaada, Mudanya, Marmara, İmrallı, Limni, Mihalic, Edremid ve Ayezmend'den; geriye kalanı ise Trabzon ve Canik sancaklarından idi.¹⁹ Toplanan reyanın sayısal dağılımı ise şöyleydi: Paşalimanı 30, Midilli 50, Bandırma 30, İmroz 15, Gemlik 50, Bozcaada 17, Erdek ve Kapudağı 40, Marmara 10, Mudanya 40, İmrallı 14, Mihalic 50, Limni 40, Edremid 50, Ayazmend 50, Trabzon ve Canik 1.000 nefer.

ERMENİLERİ KARA BİRLİKLERİNDE DEĞERLENDİRME ÖNERİSİ

Ertesi sene Hıristiyan bahriye askeri alınmadı. Fakat 1839'da, ilk defa, o tarihte Mısır kuvvetlerine karşı sevk edilen Osmanlı ordusuna kumanda eden Hafız Mehmed Paşa ile aynı orduda askerî danışman olarak görev yapan Prusyalı Moltke arasında, Ermenilerin kara birliklerinde kullanılması konusunda bir görüşme oldu. Gerek Hafız Paşa ve gerekse Moltke böyle bir uygulamanın faydalı olacağını kanaatindeydi. Hafız Paşa, Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında Osmanlı kuvvetlerinin içine düştüğü zafiyete bizzat şahit olduğundan, eğitilmiş asker faktörünün devletin siyasi geleceği ve istikrarı açısından ne denli önem arz ettiğini biliyordu. Bundan dolayı, Paşa, nitelikli asker ihtiyacının açıkça görüleceği Nizip savaşının (24 Haziran 1839) hemen öncesinde, her mangaya bir Ermeni asker yerleştirip ordunun en az yirmide birini bu insanlardan oluşturmayı düşündü.²⁰ Moltke, Hafız Paşa'nın, Osmanlı Ermenilerini kara birliklerinde değerlendirme düşüncesini olumlu bulup, prensip olarak destekledi. Ona göre, eskiden beri Türkler, fethettikleri bölgelerin korunmasını kendi üzerlerine alırlarken, gayrimüslimler ise sadece vergi verip, bazı angaryalar yüklenmekle yetiniyorlardı. Oysa ki, zamanla şartlar değişmişti. İlk zamanlar

devlet arazilerinin ürünleriyle geçinen Müslümanlar artık toprak sahibi olmuş ve yerleşik hayata daha çok bağlanmışlardı. Toprak sahibi olmanın getirdiği bütün mali yükümlülükleri de yerine getiriyorlardı. Müslümanlar, gayrimüslimler gibi mülke bağlı mükellefiyetlerini yerine getirmenin dışında, ayrıca da, askerlik yapmak zorundalardı. Devlete ödedikleri vergiler açısından bakıldığında, Hıristiyan veya Yahudilerin Müslümanlardan fazla bir şey verdiklerini söylemek de mümkün değildi. İki toplum arasında en önemli vergi farklılığı, gayrimüslimlerin ödemek mecburiyetinde oldukları cizye idi. Ancak bu verginin miktarı yüksek sayılmazdı. Üstelik asker toplamanın fevkalade zorlaştığı bir süreçte Bâbüâlî, Avusturya'dan Basra körfezine, Arabistan'dan Rusya sınırına kadar uzanan geniş bir coğrafyayı elindeki yetersiz bir orduyla korumaya çabalamaktaydı.²¹ Bundan dolayı Moltke, Osmanlı Devleti'nin Ermenilerden asker olarak yararlanması fikrini hem âdil hem de pratik gerçekler karşısında zorunlu bir önlem olarak görüyordu. Ermenilerin orduya alınması fikrini isabetli bulan general, zorunlu askerlik hizmetinin diğer Hıristiyan cemaatler veya Yahudilere teşmil edilmesi düşüncesine ise sıcak bakmıyordu. Ona göre, nüfusça kalabalık, kuvvetli, itaatkâr, çalışkan ve aynı zamanda zengin Hıristiyan Ermeni cemaati, Müslüman Kürtler veya Araplardan daha sadakatle devlete hizmet edebilirlerdi. Moltke, Ermenilerin orduda istihdamı konusunda, Hafız Paşa'nın her mangaya bir Ermeni asker yerleştirilmesi teklifine ise, Müslüman ve Ermeni askerler arasında sıkıntılara yol açabileceği düşüncesiyle karşıydı. Generalin önerisi, Ermenilerden ayrı bir tabur teşkil edilmesi ve bunlar arasından başarılı olanların binbaşılığa kadar yükseltilmesiydi. Böylelikle, Müslüman ve Hıristiyan taburları arasında olumlu bir rekabet meydana gelecek, bu da neticede ordunun güçlenmesini sağlayacaktı. Moltke, ayrıca, silah altına alınacak Ermenilerin cizyeden muaf tutularak askerliğe teşvik edilmelerini de tavsiye ediyordu. Fakat Moltke'nin, bu projenin gerçekleşebilirliği hususunda endişeleri vardı. Ona göre, Ermenilerin askerlik projesinin muhafazakâr Müslümanların gururlarını incitmekten

korkan Hafız Paşa gibi bir devlet adamı tarafından gerçekleştirilebilmesi zordu.²²

TANZİMAT FERMANI'NDA ASKERLİK

Bu dönemde askerlikle ilgili ilk önemli gelişme, 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla başladı.²³ Ferman'da, Osmanlı gayrimüslimlerinin Müslümanlar gibi askerlikle mükellef olmalarına dair açık ve net bir ifade yoktu. Ancak, fermana yer alan "*muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farîza-i zimmetidir*" cümlesi, aksi yöndeki bazı iddialara rağmen,²⁴ bizce, Müslümanlar dışındaki diğer Osmanlı tebaasının da bu mükellefiyet kapsamına alınması gerektiğini ima ediyordu. Maddedeki "ahali" kelimesinin de sadece Müslümanlar için değil, Tanzimat'ın ruhuna uygun olarak, askerlik yapması gereken bütün Osmanlıları içine alıyordu. Ahali kelimesinin, Tanzimat döneminde gerek Müslümanlar ve gerekse Hıristiyanlar için kullanıldığına dair çok sayıda belgeler olduğu gibi²⁵, aynı kelimesinin, bu anlamda, 1839 öncesinde de istimal edildiğini gösteren vesikalar vardır.²⁶ Tanzimat metninde yer alan "vatan" ve "millet" kelimeleri de, tıpkı ahali kelimesinde olduğu gibi, fermana, o tarihte yaygın olarak bilinen, klasik anlamları dışında kullanılıyordu. "Vatan" kelimesiyle kastedilen, kişilerin doğup büyüdüğü ve "memleket" olarak gördükleri topraklar değil, modern anlamıyla Osmanlı ülkesiydi. "Millet" kelimesi ise "dinî cemaat" karşılığı olarak değil, "Osmanlı ulusu" manasında zikrediliyordu.

Tobias Heinzelman, fermanın askerlikle ilgili hükmünü yorumlarken, ahali kelimesinin kapsamı konusunda yaptığı hatanın bir benzerini "*muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin farîza-i zimmetidir*" cümlesinde de tekrarlayarak; burada ifade edilen askerlik mükellefiyetini ferdi bir yükümlülük olarak değil, toplumsal bir mükellefiyet şeklinde algılamıştır. Oysa ki, yazarın yorumu, Tanzimat Fermanı'nın ruhuna olduğu kadar, içeriğine ve hedeflerine de aykırıdır. Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti'nde, asker-

lik konusunda, toplumsal mükellefiyetlerden, bireysel mükellefiyetlere doğru bir dönüşüm söz konusudur. Bundan dolayı askerlik görevi, fermanla, altı çizilerek, ferdi bir mükellefiyet olarak ele alınmıştır. 1839 Fermanı, askerlik görevini bir “fariza-i zimmet”, yani “kişisel boyun borcu” olarak belirtmektedir. Bu da anlamlıdır. Çünkü “farıza” kelimesi, dinen icrâsı vacip ve şart olan kişisel mükellefiyetleri ve vazifeleri ifade etmektedir.²⁷ Bâbîâli, askerliği, “Osmanlı halkına” ait bir “farıza” olarak ifade ederken, olayı, bir yandan ferdi bir yükümlülük olarak değerlendirdiğini söylüyor, diğer yandan da, bu hizmetin, Hıristiyanları da içine alacak şekilde geliştirilmesi yönündeki niyetini tebellür ettiriyordu. Zaten Osmanlı Hıristiyanları, bir süreden beri, sınırlı da olsa, Müslümanlarla birlikte, bahriye askeri olarak donanmaya alınmaya başlanmıştı. 1839 Fermanı’nın devlete asker vermeyi “boyun borcu” olarak gören yaklaşımı, Tanzimat reformlarının en önemli hedeflerinden biri olan Müslüman-Hıristiyan eşitliğinin bir gereği idi. Ancak, yüzyıllardır askerlik hizmetinden muaf olmanın avantajlarına alışmış olan Hıristiyanların gösterebilecekleri tepkiler düşünüldüğünde, onları askerlik fikrine hazırlamadan ve bu konuda gerekli hukuki ve teknik altyapıyı oluşturmadan, Tanzimat’ın öngördüğü “tebaa eşitliğinin” askerlikte sağlanması pek de kolay değildi.

Fermanın, askerlikle ilgili öngördüğü diğer önemli değişiklikler ise, asker alma işlerini belli kanun ve kurallara bağlayıp keyfilik ve düzensizlikten kurtarmak; diğeri ise, o tarihe kadar hizmet süresi “*ilâ nihayetü'l-ömür*”, yani ömür boyu olan askerliği dört veya beş seneye sınırlandırmaktı. Her iki değişiklik de çok mühimdi: 1839 öncesinde asker alma konusunda belirli kural ve ölçülere göre hareket edilmiyor, nüfus oranlarına dikkat etmeksizin, kiminden *rütbe-i tahümmüllerinden ziyade ve kiminden noksan asker* isteniyordu. Bu durum, ülkede önemli sosyal ve ekonomik problemlere neden olmaktaydı. Çiftçi, zanaatkâr veya ticaret ehli olmasına bakılmamasın yerlerinden ve yurtlarından koparılan binlerce insan, çoğu kez, belki ölünceye kadar sürecek askerlik sebebiyle büyük sıkıntılar çekiyor, aynı zamanda ülke ekonomisi de

bu durumdan olumsuz şekilde etkileniyordu. Ziraî ve ticarî faaliyetler sürekli gerilemekte, üretim düşmekte, genç ve dinamik Müslüman nüfus hızla azalmaktaydı.²⁸ İstihdam süresinin belirsizliği ve sık sık tekrarlanan asker yazımları, zamanla Müslüman halk üzerinde askerliğe karşı bir soğukluk, korku ve isteksizlik meydana getirdi.²⁹ Öte yandan, arka arkaya patlak veren savaşların sebep olduğu toprak ve insan kayıpları her geçen yıl asker ihtiyacını arttırmakta ve devlet, halktan sık sık asker istemekteydi.³⁰ Asker celbi çoğunlukla vali, ayan ve diğer görevlilerin inisiyatifindeydi. Bunlar, genellikle, genç ve yaşlı demeden gözlerine kestirdiklerini defterlere kaydettikleri gibi, bazı köy veya kasabalardan fazla, bazılarında ise daha az asker alabiliyorlardı. Ülkenin değişik yerlerinden toplanan asker adayları, çoğu kez yeterli eğitim görmeden cepheye sevk edilmekte ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak düzenli düşman orduları karşısında fazla tutunamayıp çoğu kez firar etmek zorunda kalmaktaydı.³¹ XIX. yüzyılın ortalarına doğru, askere alınan veya orduya katılmamak için dağlara kaçanlar yüzünden Anadolu'nun bazı köylerinde genç nüfus adeta eriyordu.³² Ancak, kaçmak her zaman kurtulmak anlamına da gelmiyor, firarilerin bir kısmı peşlerinden gönderilen köpekler sayesinde yakalanıyor ve elleri bağlı şekilde birliklerine sevk ediliyorlardı.³³ III. Selim'in (1789-1807) başlattığı Nizam-ı Cedid reformları sırasında da, ne asker tahrirlerinde görülen suistimallerin önlenmesi, ne de askerlik süresinin sınırlandırılmasına dair bir düzenleme yapılamadı. Zaten, padişaha sunulan ıslahat raporlarında bu sorunları çözebilecek nitelikte kapsamlı teklifler olmadığı gibi, Osmanlı Hıristiyan veya Yahudilerinin askere alınmasına ilişkin bir öneriye de rastlanmıyordu.³⁴ III. Selim döneminde konumuz açısından yapılan en önemli düzenlemelerden biri, taşradaki Nizam-ı Cedid birliklerine kaydolan gençlere sene de iki ay askerlikten sonra işlerinin başına dönmelerine imkân veren "Askerî Kanunname"dir. Bu kanunnameye göre, Anadolu'da 12'şer bölüklük birlikler teşkil ediliyor ve her ay iki bölük kışlarda askerî eğitim gördükten sonra izinli sayılıyordu. İzne ayrı-

lan neferat, sıra yeniden kendilerine gelinceye kadar köylerine dönüyorlar ve işleriyle uğraşabiliyordu.³⁵

Askeralma konusundaki düzensizlikler II. Mahmud döneminde de devam etti. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından (1826) hemen sonra kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'ye asker toplanması sırasında da, elverişli olup olmadığına bakılmaksızın birçok işe yaramaz insan *nefer* olarak orduya alındı. Askerler arasında bulunan yaşlılar, savaşlarda hiçbir yararlılık gösteremiyor, gençlerin bir kısmı ise hayatlarında belki ilk kez silahla tanışıyorlardı.³⁶ Suiistimaller yine devam ediyor, bazı kazalarda ayan ve voyvoda gibi görevliler, kanunlara aykırı olarak, *Mansure bedeli* aldıkları kimseleri asker defterine yazmıyorlardı.³⁷ II. Mahmud, üst üste gelen askerî ve siyasî olaylar yüzünden olsa gerek, asker tahrirlerinde yapılan usulsüzlükleri bütünüyle halledemedi. Fakat askerlik süresinin önceden belirlenmesi konusunda önemli bir adım atılarak, donanmadaki Hıristiyan bahriye erlerinin aktif askerlik hizmetleri beş yıllı sınırlandırıldı. Müslümanların askerlik süresiyle ilgili ise yasal bir düzenleme yapılamadı.³⁸ Bundan dolayı, Tanzimat Fermanı'nda, asker alma işlerinin bazı *usûl-i haseneye* bağlanıp, zorunlu askerlik süresinin dört veya beş seneye sınırlandırılacağına açıklanması hayati önem taşıyordu. Böyle bir düzenleme, özellikle Müslüman halk üzerine çökmüş olan askerlik korkusunu bir ölçüde izale edebileceği gibi, uzun vadede iktisadî ve ticarî hayata da bir canlılık getirebilirdi.

Fermanın öngördüğü yeni uygulamalara hemen geçilemedi. Konu, etraflı şekilde tartışılmak üzere Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'ye havale edilerek, yapılacak yeni düzenlemelere kadar asker alma işlerinin yine eski usule göre yürütülmesine karar verildi.³⁹ Bu arada, yapılması tasarlanan yeni düzenlemeler hakkında bazı valilerin görüşlerine başvuruldu. Nihayet, *Meclis-i Muvakkat*'ta yapılan görüşmeler sırasında alınan kararlar padişah tarafından da onaylanarak, 8 Eylül 1843'te ilan edildi: Buna göre, Osmanlı toprakları, coğrafi yapıları ve genişlikleri dikkate alınarak, beş

büyük ordu bölgesine ayrılıyor⁴⁰ ve muvazzaf askerlik süresi beş yıla sınırlandırılıyordu.⁴¹ Aktif askerlik hizmetlerini tamamlayanlar redif sınıfına dahil edilecekler ve yedi yıl boyunca sadece senede birer ay eğitim görecektirdi.⁴² Bundan böyle her yılın Mart ayı başında ordular mevcudunun beşte biri terhis edilerek, yerlerine kur'a ile yenileri alınacaktı.⁴³ Kur'a usulü yalnız Müslümanları değil, muhtar eyaletler müstesna olmak üzere, *teorik olarak* Hıristiyanları da içine almaktaydı.⁴⁴ Ancak, kur'a sistemine nüfus sayımları yapıldıktan sonra aşamalı olarak geçilecek ve bu uygulama zamanla yaygınlaştırılacaktı.⁴⁵

DONANMADAKİ HİRİSTİYANLARIN DURUMU

Tanzimat Fermanı döneminde donanmaya Hıristiyan tebaadan ilk asker alımı 1845'te gerçekleşti. 1837'den 1845'e kadar geçen zaman dilimi içerisinde bu kesimden donanmaya tek bir asker istenmedi. 1845'te, eski asker alma usulüyle, Canik, Trabzon, Hüdavendigar, Erdek, Ordu, Sivas, Tokad, Nevşehir, Ankara, Merzifon, Erzurum, Zile ve Niğde, Limni, Bozcaada, Midilli, İmroz ve Semadirek cezirelerinden toplam 142 Hıristiyan bahriye askeri olarak donanmaya alındı. Alınan nefarat sayısının önceki senelere nisbetle oldukça düşük olduğu ve bunların bir kısmının denizle irtibatı olmayan iç kesimlerden toplandığı görülüyordu.⁴⁶ 142 Hıristiyan bahriye askerinin alındıkları yerlere göre dağılımları şöyleydi: Canik 23, Trabzon 22, Hüdavendigar 8, Erdek 5, Ankara 9, Sivas 20, Tokad 4, Nevşehir 6, Ankara 10, Merzifon 3, Erzurum 12, Zile 2, Limni 4, Bozcaada 1, Midilli 7, İmroz 2, Semadirek 1.

1846'da Hıristiyan bahriye askeri celbedilmedi. Fakat aynı sene, uzun zamandır üzerinde çalışılan kur'a kanunu tamamlanarak yürürlüğe sokuldu ve kanun metni çok sayıda bastırılarak başta ordu merkezleri olmak üzere, ilgili yerlere gönderildi. Giriş, beş fasıl, altmış üç bend ile bir hâtimedden oluşan ve oldukça tafsilatlı olan kur'a kanununda, askerliğin kimler tarafından yapılacağıın-

dan, asker alma usulleri, aktif ve ihtiyat askerlik süreleri, askerlik yaşı, kur'a daire ve meclislerinin teşekkülü, askerlikten muafiyet şartları, gönüllü ve bedelli askerliğe kadar pek çok konu yer almaktaydı.⁴⁷ Kanun, 1843'te açıklandığı gibi, aktif askerlik süresini beş yıllı sınırlandırıyor; askerlik yaşını 20-25 arası olarak belirliyor; askerlik kur'alarının *ruz-ı Hızır*'da, bir heyet önünde çekileceğini hükme bağlıyordu. Kanuna göre, ilmiyye, kalemiiyye ve mülkiyye hizmetinde bulunan ve kapıcıbaşılık, müderrislik ve haccagan-ı divan-ı hümayun rütbelerine kadar bütün rütbe sahipleri, memleket müftileri, kadı ve naibler, dergah sahipleri, şeyhler, imam- hatip, müezzin ve kayyum gibi cami görevlileriyle medrese öğrencileri, yaşlı, sakat ve hastalar da askerlikten muaftı. Kanun, Müslümanların askerlikleriyle ilgili esas ve ayrıntıları belirlerken, Hıristiyan tebaanın askerliğinden söz etmiyordu. Kanunun getirdiği belki en önemli yenilik, istenilen şartları hâiz Müslümanlara, askerliklerini bedelli olarak yapabilme imkânı sağlamasıydı. Ancak burada sözü edilen bedel para değil, şahıs idi: Müstesnalar dışında ismine kur'a isabet eden her kim olursa olsun, beş yıl askerlik yapmakla mükellefti. Fakat, askerlik çağına gelmiş olanlar arasında önemli bir zanaat veya ticaretle, yahut diğer büyük bir işle uğraşanlar, kanunda açıklanan şartları yerine getirmeleri kaydıyla, askerliklerini "vekil" ile ifâ edebileceklerdi.⁴⁸

"Bedel-i şahsî", yani "vekil" verecek olanların bağ, bahçe, tarla, ev ve çiftlik gibi gayrimenkullerini satmaksızın bedel masraflarını tedarik edecek ekonomik güçte olmaları; 26 ila 30 yaşları arasında bulunmaları; sağlıklı ve muvazzaf askerliğini bitirmiş olmaları; yeri yurdu belirsiz ve kötü ahlaklı olmamaları; "bedellerini" (vekillerini), isimlerine kur'a isabet ettikten sonra 20 gün içinde ilgili merkezlere getirmeleri şarttı. Bedellerini bu süre zarfında teslim etmeyenler askere alınacaklar; eğer üç ay içinde yerlerine adam bulabilirlerse, hemen terhis edileceklerdi. Kanuna göre, bedel usulü yalnız beş yıllık temel askerlik hizmeti için geçerliydi. Tersane-i Amire ve Kal'a-i Hakani'ye bağlı sancaklarda oturanlar ise, bundan faydalanamıyordu. Bedel-i şahsî hakkı, daha sonra Hıristiyanlara

da tanındı: Donanma askeri olan bir Hıristiyan, istediği takdirde, kendi yerine, “milletinden” birisini “bedel” şeklinde orduya gönderebilecekti. Mesela bir Rum başka bir Rum’u, bir Katolik başka bir Katoligi *bedel* olarak verebilirken, Müslümanları veya o tarihte askere dahi çağrılmayan Yahudileri ise bedel olarak veremiyordu.⁴⁹ Tersane-i Amire ve Kal’a-i Hakani’ye bağlı sancaklardaki Müslümanlar ise “*bedel-i şahsi*” uygulamasından yararlanamıyordu.

1846’da Hıristiyanlardan asker alınmadı. 1847’de ise donanma ve tersane için ihtiyaç duyulan toplam üç bin bahriye askerinden bir kısmının Hıristiyanlardan karşılanması kararlaştırıldı.⁵⁰ Yapılan hesaplara göre, orduya celbedilecek Hıristiyan nefarat sayısı 1.156 idi.⁵¹ Bunlar, Trabzon, Canik, Ordu, Kastamonu, Kocaili, Tekfurdağı, Erdek, Selanik, Tırhala, Biga, Drama, Vize, Menteşe, Hüdavendigâr, Karesi, İzmir, Saruhan, Varna, Alâiye livalarından; Kaza-yı Erbaa, Antalya, Tirebolu ve Hayrabolu kazalarından; Kıbrıs, Taşoz, İstanköy, Limni ve Bozbaba adalarından toplanacak ve en kısa zamanda İstanbul’a gönderilecekti.⁵² Fakat, düşünül­düğü gibi olmadı. 1.156 kişiden ancak 834’ünün sevki yapılabildi, geriye kalan 322 nefer ise alınmadı. 4 Ağustos 1847’de Selanik’ten getirilen 44 kişilik bir grup Hıristiyan da, evli ve *ashab-ı ziraatden* oldukları anlaşılınca ellerine *ihrac tezkeresi* verilerek geri gönderildi.⁵³ 1835, 1837 ve 1845’teki asker celblerinde hedeflenen rakamlara ulaşıldığı halde, 1847’de aynı başarı sağlanamadı.⁵⁴ Bunda, asker tertibi sırasında bazı görevli memurların reayaya sert ve kaba davranmalarının büyük payı vardı.⁵⁵ Osmanlı hükümeti, asker tahririnde yaşanan hadiselerden haberdar olur olmaz yetkilileri uyararak, asker yazımı sırasında yapılan davranışların asla kabul edilemez olduğunu açıklayarak, donanmaya alınacak Hıristiyanların, metropolid ve kocabaşları vasıtasıyla, incitilmeden toplatılmasını istedi.⁵⁶ Devletin emirlerine muhalif hareket ettiği anlaşılan bazı görevlilerin sebep olduğu bu tatsız olaylar⁵⁷ İngilizlerin tepkisine neden oldu. Hadiseleri bahane eden İngiltere hükümeti, gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı bir mektupla Bâbiâli’ye ileterek, sert uyarılarda bulundu. İngilizler,

Bâbiâli'den, olaylara neden olan memurların en kısa zamanda cezalandırılmasını istiyordu.⁵⁸ Aslında İngilizleri tedirgin eden husus, asker toplanması sırasında meydana gelen olaylardan çok, Hıristiyanların Osmanlı donanmasında "muvazzaf asker" olarak bir süredir istihdam edilmeleri idi. Nitekim Palmerston'un, 1847 hadiselerini, "*Saltanat-ı seniyyenin Hıristiyan tebaasından nefârat almasından nâşi zuhûr eden netayic-i vâhime*" şeklinde yorumlaması da, bu konudaki rahatsızlıklarının işaretiydi.⁵⁹ İngilizler, Hıristiyan Osmanlı tebaasının ileride yalnız donanma ve tersanede değil, kara ordularında da göreve çağrılacaklarından endişeliydi.⁶⁰

Osmanlı hükümeti, İngiliz uyarısının, gerçekte, reayanın donanmada istihdamlarıyla doğrudan ilgili olabileceğini düşünmek veya kabul etmek istemiyordu. Çünkü Hıristiyanların donanmaya alınmaları, Osmanlı tebaasının hak ve yükümlülüklerde eşit ve ortak oldukları ilkesinin doğal ve kaçınılmaz bir sonucuydu. Bundan dolayı, hiç kimsenin, Osmanlı Hıristiyanlarının donanmada askerlik yapmalarına tepki gösterip, uygulamaya itiraz etmeye hakkı olamazdı. Bununla birlikte Bâbiâli, İngiltere'nin, asker toplanması sırasında Hıristiyan halka sert davranan memurların cezalandırılmalarına ilişkin isteğini reddetmeyip, yapılacak tahkikat sonucunda gereğinin yapılacağını bildirdi.⁶¹

HIRİSTİYAN BAHRİYELİLERE PAPAZ TÂYİNİ

1847 yılı başka önemli gelişme ve tartışmalara da sahne oldu. Bunlardan biri, Hıristiyan askerlerin kutsal günlerinde ibadet etme taleplerinden kaynaklanan "*âyin ve papaz sorunu*", diğeri ise, bu meseleyle bağlantılı olarak ortaya çıkan, Hıristiyanların donanma yerine kara birliklerinde istihdamları konusuydu.

Papaz meselesini ortaya çıkaran gelişme 1847 yılında yaşandı: İçinde çok sayıda Hıristiyan bahriye askeri de bulunan Osmanlı donanması, Ağustos ayı içerisinde, Akdeniz'e gitmek üzere, Yenikapı önlerinden hareket etmiş ve beş günlük bir yolculuktan sonra akşam saatlerinde Gelibolu önlerinde demir atmıştı. Gemi-

ler, yolculuk için gerekli su ve yiyecek ikmalî tamamlana kadar, muhtemelen birkaç gün, burada beklemek zorundaydı. İkmal faaliyetlerinin sürdüğü sırada ilginç bir tesadüf eseri, Hıristiyanlarca kutsal sayılan “yortu günü” başlamış, bunun üzerine filoda görevli Hıristiyan bahriyeliler, o tarihte donanmaya kumanda eden Kaptan-ı Derya Halil Rıfat Paşa’dan⁶² ricada bulunarak, karaya çıkıp, Gelibolu kilisesindeki yortu âyinine katılmak için izin istemişlerdi. Kaptan Paşa, Hıristiyanların donanmada istihdamlarına yeni başladığından, bunların askerlik şartlarına henüz tam anlamıyla alışmadıklarını, izin verdiği takdirde, bazı neferatın bunu fırsat bilerek kaçabileceklerini düşünüyordu. Bir yandan da Paşa, Hıristiyan neferatın asker nezaretinde kiliseye götürülmelerini uygun görmüyor, bunların, muhafızlar eşliğinde karaya çıkarılırsalar bile, kiliseye girdiklerinde bir yolunu bulup saklanabileceklerinden veya gizlice kaçabileceklerinden endişe ediyordu. Bu durumda, firarileri aramak için Osmanlı askerlerini kilise içine sokmak ve kutsal mekânı aratmak gerekecek, bu da Hıristiyan cemaatinin rencide olmasına yol açacaktı. Hıristiyan askerlerinin gönüllerini kırmak istemeyen Kaptan Paşa, alternatif bir çözüm bulmak için, Gelibolu Hıristiyan cemaati despotu ve kocabaşılarını gemiye getirtti. Paşa, önce, despot ve kocabaşılardan, Hıristiyan erleri kiliseden firar ettirmeyeceklerine dair güvence istedi.⁶³ Ancak, hiçbiri, bu konuda teminat veremeye cesaret edemezdi. Bunun üzerine Halil Rıfat Paşa, Hıristiyan neferatın kiliseye gitmelerine izin vermeyip, onun yerine, kiliseden bir papaz getirterek “yortu âyini”ni gemide yaptırmaya karar verdi. Bu amaçla, önce gemide boş bir yer perdeyle örtülerek küçük bir “mabed” haline getirildi. Daha sonra, kiliseden getirilen papazın nezaretinde Hıristiyan erlerin yortu âyinine icrâ etmeleri sağlandı. Paşa’nın bu jestinden mütehasis olan neferat, gösterilen anlayış ve hoşgörü karşısında, bir şükran ifadesi olarak, padişahları için hayır duası ettiler.⁶⁴

Bu olayın akabinde Halil Rıfat Paşa, 31 Ağustos 1847 tarihli resmi bir yazıyla gelişmeleri Bâbîâlî’ye bildirdi. Yazısında, Hıristiyan erlere verilecek âyin izninin, onların askerliğe ve devlete

ısındırılmaları açısından önemine işaret eden Paşa, yalnız donanma demirliyen değil, seyir halindeyken de savaş gemilerindeki Hıristiyanlara “icrâ-yı âyin” olanakları sağlanmasını teklif etti. Kaptan Paşa, Hıristiyanlara Osmanlı gemilerinde âyin yapma imkanı veren uygulamaların aslında yeni olmadığını, XIX. yüzyıl öncesinde benzeri örneklere rastlandığını söylüyordu: Bir zamanlar Osmanlı gemilerinde istihdam edilen Hıristiyan armador ve esirler için gemi mahzenlerinde *mabed mahalleri* bulunur, isteyenler, buralarda mezheplerine göre âyin yapabilirlerdi. Başlangıcı çok eski dönemlere kadar uzanan bu gelenek, Rum ve Avrupalı armadorların Osmanlı donanmasında çalıştırılmalarına son verildiği güne kadar devam etti. Daha sonra, Hıristiyan ve ecnebi denizciler yerine gemilerde Müslümanlara yer vermeye başlanmasıyla birlikte bu uygulama ortadan kalktı.⁶⁵ Halil Rıfat Paşa, bu kadim geleneğin yeniden canlandırılması için, yazısında, Osmanlı donanmasında istihdam edilmekte olan Hıristiyan askerlere “maaşlı papazlar” tayin edilmesini öneriyordu. Gemilere tayin edilecek bu papazlar sayesinde, Hıristiyan bahriyelileri ibadet için karaya çıkarmaya veya dışarıdan gemilere papaz getirmeye gerek kalmayacak, Hıristiyan askerler, donanma seyir halindeyken de “kutsal günlerini” kutlayabileceklerdi.⁶⁶ Papazlar, yalnız yortu âyinlerini değil, pazar âyinlerini de gemilerde icrâ edeceklerdi. Bundan sonra, gemide ölen Hıristiyanların cenaze ve defin merasimleri de kendi mezhep ve geleneklerine göre yapılacaktı. Kaptan Paşa, Hıristiyanlara mabed yeri olarak tahsis edilecek yerleri bile belirledi. Buna göre, savaş gemilerinde uygun bir oda “mabed” olarak tanzim edilecek, mabedin içine, yapılacak âyin için türüne göre Patrikhaneden getirilecek Hıristiyan azizlerine ait tasvirler yerleştirilecekti. Paşa, âyinler sırasında kullanılacak kandilleri ise, donanma komutanlığının sağlayabileceğini söylüyordu.⁶⁷

Halil Rıfat Paşa'nın bu ilginç teklifi, 15 Eylül 1847'de, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa⁶⁸ vasıtasıyla padişaha arz edildi. Sultan Abdülmecid'in teklife ilk yaklaşımı Sadrazamı gibi olumluydu. 18

Eylül 1847 tarihli iradesinde padişah, “..gemiler demirli iken dışarıdan bir papaz getirilip Hıristiyan askerlerin âyin yapmalarının uygun olduğunu” belirtiyor; “..ancak seyir halinde gemilere papaz tayini konusuna Meşihat’ın karar vermesi gerektiğini” ifade ediyordu.⁶⁹ Bunun üzerine, Kaptan Paşa’nın teklifi, 21 Eylül günü Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi’ye havale edildi. Şeyhülislam, 4 Ekim 1847 tarihinde verdiği cevapta, “donanmaya ait gemilerde âyin yapılmasına müsaade etmenin, yeniden birer kilise kurmak demek olduğunu” ileri sürerek, böyle bir uygulamaya dinen cevaz verilemeyeceğini bildirdi. Şeyhülislam, Osmanlı donanmasında benzer uygulamalara daha önceleri izin verildiğini savunan Kaptan Paşa’nın bu görüşlerine de katılmadı. Gerçi Şeyhülislam, Osmanlıların eskiden beri donanmada Hıristiyanlardan istifade ettiklerini kabul ediyordu, ancak, Kaptan Paşa’nın iddia ettiği gibi, gemilerde papazlar nezaretinde Hıristiyan denizcilere âyin yapılmasına izin verildiğine dair bir tatbikatı hiç duymadığını söylüyordu.⁷⁰

Meşihatın olumsuz görüş bildirmesi, Kaptan Paşa’nın gemilere papaz tayini teklifinin reddedilmesine sebep oldu. Karar, Halil Rifat Paşa’ya hemen tebliğ edildi.⁷¹ Bu tarihten sonra Hıristiyan askerlere gemilerde âyin yapma izni verilmezken; Osmanlı donanmasının demirli olduğu günlerde Hıristiyanların kutsal günlerine rastlandığında, neferatın asker denetiminde karaya çıkıp kiliseye gitmelerine, en azından Halil Rifat Paşa döneminde, müsaade edildi. Mesela, Ocak 1848’de Selanik önlerinde demirleyen Osmanlı filosundaki Hıristiyan bahriyeliler, Paşa’nın izniyle, kilisede yortu âyine iştirak ettikleri gibi, metropolidin, devlete sadakatle hizmet etmeleri yolunda kendileri için yaptığı vaazı da dinlediler.⁷²

HIRİSTİYANLARIN KARADA İSTİHDAMLARINA DAİR GELİŞMLER

Gemilere papaz tayini tartışmasıyla başlayan gelişmelerle birlikte, Hıristiyanların donanma yerine karada istihdamları meselesi gündeme geldi. Konu, Meclis-i Vükela’da uzun uzadıya müzake-

re ve münakaşa edildi. Görüşmeler sonunda ortaya çıkan ağırlıklı görüş, Hıristiyan askerlerin bundan böyle denizde değil, karada görevlendirilmelerinin daha uygun olacağı şeklindeydi. Meclisi, bu yönde karar almaya sevk eden en önemli sebep, Hıristiyanlar ile Müslüman bahriyelilerin aynı gemilerde istihdamlarından beklenen sonuçların alınamamasıydı. Proje, arzu edilenin aksine, savaş gemilerine istikrar yerine gerginlik ve huzursuzluk getirdi. Erler arasında bir yakınlaşma ve ülfet sağlanamadı. Bundan dolayı, bunların, olmadık bir bahaneyle birbirlerine saldırımları her zaman mümkündü.⁷³ Diğer önemli bir sebep ise, Bâbıâli'nin, ticaret gemilerinde çalışabilecek gemicilik sanatının inceliklerini bilen Müslüman denizci sayısını artırma düşüncesi idi. Bunun da çaresi, bir "denizci mektebi" işlevi gören donanmada, Hıristiyanların yerine tamamen Müslümanları istihdam etmektir. Öte yandan, Osmanlı savaş gemilerinde Hıristiyan asker istihdamını güvenlik açısından uygun görmeyip, bunun "politikaca" hatalı olduğunu savunanlar vardı.⁷⁴

Meclis-i Vükela, Hıristiyanlardan asker alınması konusunu geniş şekilde ele alıp, bu zorunlu hizmetin gayrimüslimlerce de yerine getirilmesi fikrini "prensip olarak" olumlu bulmakla birlikte, hâlâ zihinlerde bazı tereddütler ve korkuların olduğu görülüyordu. Bu yüzden, askerlik konusunda alınan prensip kararları bir türlü tatbik edilemiyordu. Sözelimi, bir kısım devlet adamları, Hıristiyanların karada değerlendirilmelerinin donanmadaki kadar olumsuz sonuçlar doğurmayacağını savunurlarken, bazıları ise, bundan tam anlamıyla emin olmadıklarını; eğer Hıristiyanların gönüllerini hoş edecek bir takım güzel şeyler yapılmadan uygulamaya geçilirse, donanmada yaşanan sıkıntıların yarı karada da ortaya çıkabileceğini ileri sürüyorlardı. Meclis üyeleri arasında bu konuda görüş birliği sağlanamayınca, konunun, bir kere de Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'de müzakere edilmesine karar verildi. Verilen talimat gereği, Şurâ-yı Askerî, *taife-i merkumenin asâkir-i berriye (kara askerleri) arasında istihdamlarında bir gûne mahzur olup olmadığını* tartışacak ve aldığı kararları bir rapor halinde Meclis-i

Vükela'ya sunacak; rapor, daha sonra, vükela arasında yeniden görüşülecekti.⁷⁵

Hıristiyanların kara askeri olarak istihdam edilmeleri konusunda ayrılığa düşen Meclis-i Vükela, Müslüman nüfusun azalmasında en büyük sebebin zorunlu askerlik hizmeti olduğu fikrinde tereddütsüz birleşti: Genelde Hıristiyanlar, askerlikten muaf olmanın avantajlarıyla nüfus olarak hızla çoğalırlarken, askerlik hizmetini omuzlarında taşıyan Müslümanlar ise, oran itibariyle gün geçtikçe azalıyorlardı. Müslümanlarla aynı topraklar üzerinde yaşayıp, ülkenin nimetlerinden eşit olarak yararlanan Hıristiyanlarının, *Saltanat-ı seniyyelerinin hizmetinde dahi ehl-i İslam ile beraber olmaları* gerekiyordu. Bunun, İslam dinine aykırı bir yanı da yoktu: Şeyhülislam, konuyla ilgili fetvasında, gayrimüslimlerin, Osmanlı ordusunda asker olarak görevlendirilebileceğini, hatta bunların başına kendi içlerinden subayların bile getirilebileceğini belirterek, askerlik projesine açıkça destek veriyordu.⁷⁶

DONANMAYA YENİ HİRİSTİYAN ASKER CELPLERİ

Meclis-i Vükela'da yapılan görüşmelerin özeti, Sadrazam tarafından 6 Ekim 1847'de padişaha arz edildi. Padişah, Hıristiyanların savaş gemilerinde görevlendirilmelerinin bazı problemlere neden olduğu fikrine katılarak, Müslüman olmayan neferatın karada istihdamları konusunun Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'de detaylı şekilde ele alınması önerisini olumlu buldu.⁷⁷ Devletin zirvesinde oluşan bu ortak kanaate rağmen, eski uygulamadan hemen vazgeçilmeyip, 1848 yılı için Hıristiyanlardan yeniden bahriye askeri celbine karar verildi.⁷⁸ Bunlar, Müslümanlarla birlikte, terhis, vefat ve firarlar nedeniyle donanmada oluşan asker açığını kapatacaklardı. Bu arada, aynı yıl, Hüdavendigar eyaletine bağlı sancak ve kazalarda yaşayan Hıristiyan erkek nüfusun yazımı hakkında da bir irade yayımlandı.⁷⁹

“Bahriye Yoklaması” defterlerine göre, Tersane-i Amire'ye bağlı sancak ve kazalardan 1848 yılında alınması planlanan Hıristiyan

nefer sayısı 1.481 idi. Fakat bunun 324'ü 1848 senesine ait, geri kalan 1.157'si ise geçen yılın bakiyesiydi.⁸⁰ Alınacak asker adedi, o tarihte yeni nüfus tesbiti yapılamadığından, eski verilere göre belirlendi. Buna göre, Hıristiyan tebaadan 300 nüfus için bir asker⁸¹, Müslümanlardan ise 100 nüfus için 2 asker alınacaktı.⁸² Hıristiyan neferatın, Gelibolu, Trabzon, Canik, Ordu, Gümüşhane, Erdek, Marmara, Paşalimanı, İmralı, Bandırma, Kapudağı, Kastamonu, Midilli, Kalonya, Yunta, Molova, Bozcaada, İmroz, Semadirek, Kıbrıs, Varna, Selanik, Tırhala, Suyolu, Taşoz, Sakız, İstanköy, Alâiye, Teke, Küçükçekmece, Büyükçekmece, Terkos, Silivri, Biga, Drama, Vize, Rodos, Meyis, Bozbaba, Limni ve İzmir'den⁸³ en kısa zamanda toplanıp, *rûz-Hızır*'dan evvel Tersane-i Amire'ye teslim edilmeleri gerekiyordu.⁸⁴

Hüdavendigâr eyaletindeki gayrimüslimlerin nüfus tahrirleri ile Tersane'ye bağlı sancak, kaza ve adalardaki 1.481 Hıristiyan'ın donanmaya sevk hazırlıklarının devam ettiği günlerde, Avrupa'da 1848 ihtilalleri patlak verdi. Bu ani gelişme, Osmanlı devlet ricali üzerinde bir tedirginlilik meydana getirdi. Bunun sebebi, dış politika açısından böyle nazik bir dönemde yapılacak olan nüfus tahriri ve asker alma işlemlerinin, 1847'de olduğu gibi, Hıristiyanların tepkisine yol açma ihtimaliydi. Böyle bir durum, Osmanlı Devleti'nin başına yeni siyasî problemler getirebilirdi. Gerçi, bu defaki asker alma işlemleri geçen seneki gibi aceleye getirilmeyip, belirlenen kurallara göre yapılacak olsa bile, Kaptan Paşa'ya göre, her ihtimale karşı, bir süre için ertelenmeliydi.⁸⁵

Kaptan Paşa'nın önerisi, 22 Mart 1848 tarihinde yapılan Meclis-i Ahkam-ı Adliye toplantısında uygun bulundu.⁸⁶ 26 Mart günü akdedilen Meclis-i Umumi'de de benimsenen erteleme önerisi, 3 Nisan 1848 tarihli iradeyle kesinleşti.⁸⁷ Buna göre, Avrupa'daki siyasî gelişmeler nedeniyle, ülke içinde muhtemel bir hoşnutsuzluğa meydan vermemek ve reayayı da ürkütmemek düşüncesiyle, Hıristiyanlardan donanmaya asker sevkinden 1848 yılı için vazgeçiliyor, nüfus yazımları da ileri bir tarihe bırakılıyordu. Ancak, bu, siyasî konjonktür dikkate alınarak alınan geçici ve istisnai bir